

CELİLİ'NİN MEHEK - NÂMESİ →

Prof. Dr. Hüseyin Ayan

Hâmidî-zâde olarak tanınan Celili (893 H/1487 M - 977 H/1569 M), Bursa'da doğmuştur. Asıl adı Abdülcelil'dir. O devirde doğum tarihi bilinen müstesna şairlerdendir.

Edebiyat tarihimize, dört tane Celili mahlaslı şairden sözeder:

1. Edirneli Celili'dir. "Penbe-dûz" olarak tanınır(1).
2. Bursali Celili'dir. Sultan Bayezid devrinde yaşamıştır(2)
3. Kadi Celili'dir. Adı Abdülcelil olup, Abdülgânî Efendi'nin küçük kardeşidir(3).
4. Hâmidî-zâde Celili'dir ki, bu yazıya konu olmaktadır. Hâmidî-zâde Celili'yi, Sehî Bey(4), İznik'li olarak göstermiş, Latifi de(5) onu tekrar etmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında oldukça geniş bilgi verdigimiz (bakınız: Hâmidî-zâde CELİLİ, Prof. Dr. Faruk K. TİMURTAŞ Armağanı, Türk Kültürünu Araşturma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983) Celili'nin burada, "Hamse"sinin sonuncu mesnevisi olan Mehek-nâme'den sözedeceğiz. Ancak asıl konuya geçmeden önce Hâmidî-zâde Celili'nin eserlerinden kısaca bahsetmekte yarar görmekteyiz.

Celili, "Hamse sahibi" şairlerimizdendir. Hamisesi:

- I- Husrev ü Şîrîn,
- II- Leylâ vü Mecnûn,
- III- Gü'l-i Sad-berk (Gü'l-i Sad-berk-i bî-hâr),
- IV- Heçr-nâme,
- V- Mehek-nâme'den ibârettir.

Hâmidî-zâde'nin bunlardan başka

1. Divan'ı
2. Şeh-nâme Tercümesi (Ele geçmemiştir.),
3. Yusuf u Züleyhâ (Ele geçmemiştir.)'sı da vardır.

(1) Latifi, Tezkire-i Latifi, İstanbul, İkdam matb. 1314, s. 119 ve Kinali-zâde Hasan Çelebi, Tezkireti's-Şu'arâ (Haz. Dr. İbrahim KUTLUK), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1978, s. 259.

(2) Adı geçen eserlerin aynı sahifelerinde.

Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1978, s. 260.

(3) Kinali-Zâde Hasan Çelebi, Tezkireti's-Şu'arâ (Haz. Dr. İbrahim KUTLUK). Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1978, s. 260.

(4) Sehî Bey, Heşt Behîş, Süleymaniye (Hamidiye) Kütüphanesi No: 1503. v. 85b-86a (Turgut Karacan - Gönül Şimşek-Ayan) Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi) s. 159.

(5) Latifi, Tezkire-i Latifi, İstanbul, İkdam Matb. 1314, s. 119.

Bilindiği gibi, edebiyatımızda ilk hamseyi Ali Sîr Nevâyî (844 H/1441 - 907 H/1501) vücûda getirmiştir. Onu da Hamdullah Hamdi (853 H/1449 - 909 H/1503)'nin tâkibettiği kabûl edilir. Üçüncü sıraya Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990 H/1582 M.) yerleştirilir. Halbuki "hamsesini" (1509-1514 M.) tarihleri arasında tamamlaşmış olan Celîlî'ye daimâ şüphesle bakılmıştır(6).

Hamdi-zâde Celîlî'nin "Külliyyât"ı(7) ile hayatına dair kaynaklarda verilen bilgiler dikkatlice incelenirse, onu edebiyatımızda, üçüncü hamsenin yazarı olduğu görülecektir. O, Husrev ü Şîrîn ile Leylâ vü Mecnûn hikâyelerini yazmakla, "Penc-Genc" yolunda yürüyenlere katılmış; Heçr-nâme ve Mehek-nâme'leri "îcâd" etmekle onlardan ayrılmış; Gül-i Sad-berk-i Bî-hâr'la da bu sahaya "yenilik" getirmiştir.

Celîlî, "Penc-Genc" yolunda yürüdüğünti saklamamış, Husrev ü Şîrîn ile Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinin sonlarında bunu açıkça söylemiştir. Heçr-nâme'nin 478. beytinde:

Zâde-i tab-ı nâ-tüvânundur
Meyve-i şâhsâr-ı cânundur

demekte ve kimseden "tetebbâ" etmediğini belirtmektedir. Mehek-nâme için söylediği şu beyit de gözden kaçmamaktadır:

Bir mesel geldi yâduma gûş it
Mey-i nâb-ı naşhati nûş it (30. beyit)

Gül-i Sad-berk-i Bî-hâr, hamse düzenleme yolunda bir yenilik getirmektedir. Celîlî, bir çeşit "Gül ile Bülbül Münâzarası" denebilecek muhânevâda "Yüz Gazel" yazmıştır. Bunların başına (68) beyitlik mesnevî şeklinde bir "dîbâce" koymuştur. Bu "dîbâce"nin 11 beyti Allâha hamd, 13 beyti Hz. Muhammed'e na'at, 11 beyti Bahâr ve Gül bahçesinde dolaşma, 8 beyti Gül-i Sad-berk'i görüş ve Hazîn Bülbülün feryâdını duyuş, 13 beyti Gül bahçesinin gülünün geçiciliği ve Gül-i Sad-berk-i Bî-hârin düzenlenmesi, 6 beyti esere niçin Gül-i Sad-berk-i Bî-hâr dendiği, 6 beyti de okuyanlardan duâ istenmesi hakkındadır. Şâir, bu yüz gazelin sonuna yazdığı şu kitâ ile eserinin adını bir kere daha anar:

Husrev-nişân nazm-ı Celîlî ki eyledi
Bu âteşin cerîdeye tertîb yüz gazel
Her bir gazel tarâvet ile berk-i gül durur
Dinse accb degül "GÜL-İ SAD-BERK" fi'l-mesel(89b)

Celîlî Külliyyâtını inceleyen merhûm Agâh Sırri Levend, "Bu külliyyatta üzer gazelinden toplanmış Gül-i Gûlzâr adında iki divanıyla, ikinci divanın başında Mehek-

(6) Agâh Sırri Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973. s. 103-104.

(7) Paris, Bibliothéque Nationale, Türkçe yazmalar, No: 364.

nâme adında manzûm bir hikâyesi.. vardır”, demektedir(8). A.S.Levend’ın “ikinci divan” dediği kısım, Âhî divanından yüz gazeldir. 106b sayfasında 4 beyitlik bir ga-zelle bitmektedir. Müstensih, Âhî divanını tamamlamamış, 108a’ya kadar olan yap-rakları boş bırakıktan sonra 108b’de Heqr-nâme’ye başlamıştır.

Celîlî, eserlerinin yazılış tarihlerini vermektedir. Buna göre,

Tokuz yüz on beşe irmıştı târih
Ki silk-i nazma geldi HECR-NÂME
HAZÂN-NÂME hem itsem n’ola nâmın
GÜL’İ SAD-BERK’den son yazdı hâme (483. beyt)

önce Gül-i sad-berk’i yazmıştır. Heqr-nâme’yi 915 H./1509 M.de kaleme almış-tır. Husrev ü Şîrîn’in yazılışı: 918 H./1512 M., Leylâ vü Meçnûn’un ise 919 H./1514 M.dir. Bunlar arasında Mehek-nâme’nin yeri herhâlde sonuncusu olmalıdır. Yâñâ 1514’lerden sonraki yıllarda yazılmış olabilir. Zirâ, Mehek-nâme, şâir tarafın-dan, bir maksada binâen kaleme alınmıştır. Aşağıdaki satırlarda hem bu ”maksadı” araştıralım, hem de Mehek-nâme’yi görelim!

Ekte bir metnini verdigimiz Mehek-nâme, 87 beyitlik bir nesnevîdir. Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün (---/-.-/-.) vezninde yazılmıştır. Bu 87 beytin 1.-9. beyitleri ”Tevhîd’i Bârî Te’âlâ”, 10.-22. beyitleri ”Na’t-i Rasûl” olup sonuncu beyitte ”Mühâcirler, ensâr, âl-i rasûl çâr-yâr ve ebrâr”da selâmlanmıştır. Asıl hikâye, 8 be-yitlik bir ”Pend” den sonra başlar. 87 beyitten 30 beytini ”Tevhîd, na’t ve pend”e ayıran Celîlî, hikâyesini 57 beyitte tamamlamıştır. Acaba bu ”hikâye” nedir? Bakınız beş asır öncesinden Celîlî ne diyor!

Altın ile Gümüş (Zer ile Nukte), Mehek (Mehenk)’ten şikayet için padişâhın huzûruna varırlar. Altın (Zer); yüzünü yere kapayıp saygılarını sunduktan sonra: ”Âşıkım, gönüldede yaram vardır! Yüzümün sarılığı ondandır. Ama temkin bahçe-sinin nergisiyim, cihanı gören göz gibiyim. Geçim göklerinin yıldızıyorum. Hattâ gü-neş gibiyim! Fakat adı Mehek olan bir kara yüzlü herif vardır! Gammâz mı gammâz! İşi gücü ayıp aramak, gizli kalması gereken şeyleri dışa vurmaktır. Gönlü gibi yüzü de karadır. Kalbi dedi kodu doludur! Kalleş bir derviştir! Kaba saba bir hasettir! Bunca faziletimi görmez de aybımı hemen yüzüme vurur. Bu Mehek denen adamdan şikayetçiym, der!

Gümüş de bir adım ileri çıkararak: Benim de yüzüm ak, paktır! Ümit bahçesinin yasemeniyim! Elim, güzellerin eteğindedir. Âşıklar, benden meded umarlar! Yüzüm ak, alnim açık olduğundan da düşmanum az, dostum çoktur!-Sözü edilen o bem-beyaz yanaklı güzel ben’im! Kerem göklerinde dolaşan yıldız gibiyim! Onun için herkes benim peşimdedir! Ama adı batasica Mehek denen bir kara yüzlü herif var ki ondan şikayetçiym! Bu kadar faziletimi, üstünlüğümü görmez de zerrece ayıbım olsa hemen açığa vurur!

Yüz kemâlüm görüp ider piñhân
Zâhir eyler bulursa bir noksân (56. beyit)

(8) A.S. Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s. 111.

Ey Padişah, ağlamaktan gözüm ağardı! Âh o kara yüzlünün elinden âh! der!

Buruların ikisini de dikkatle dinleyen pâdişah, adamlarına emir vererek, Mehek'i huzûruna getirtti! Hemen Mehek'i azarlamaya başlayıp:

Ey kara yüzlü! Nedir bu kapkara elbise!? Hırsızca düşüncel! Niçin onun bununa ayırmını açarsın? Gizli işini açıklarsın? Saçı sakalı ağarmışa, yüzü gözü kızarmuşa da mı acımasın?! der.

Bu azarlamayı işten Mehek, dile gelir:

Ey pak cevherli padişah! Ey adâletli şâh! Bir kara yüzlü çelimsizim ben! Senin eşiğinin tozu toprağıym ben! Lâkin "Ol" dendigi gün, bana bu elbise giydirilmiş tir! Adım, Kara Taş'tır. Örtüm, Kâbe örtüsüdür! Bu kadar şeref bana yeter! Zâten:

Hüsün-i sûret degül kişi de kemâl

Hüsün-i sûretdür asl-i hüsün ü cemâl (71. beyit)

Karalığuma aldırırmam! Ne derlerse desinler kırılmam!.. Çünkü ben Hakkı görür, Hakkı gösteririm! Cevheri pâk olanın da kulu kölesiyim! der!

Her üçünü (Altın, Gümüş ve Mehek) dinleyen padişah, Mehek'in sözlerini doğru bulur. Hikmete uygun görür! Altın'la Gümüş'ün yaptıklarının çamur atmadan başka birşey olmadığını anlar! Bu iki müzevir (Altın ile Gümüş)i "teşhîr" için emir verir! İkisinin de yüzüne "damga"yi bastırır! Memleketcen içine bu şekilde salıverir! O gün bu gün bu iki tezvirci (Altın ile Gümüş), halk arasında "damga"larıyla tanınır, bilinir!

Celîlî, birkaç hikmetli sözle Mehek-nâmeyi tamamlar. Ekteki metin, günümüzde de zevkle okunup ibret alınacak niteliktedir! Pek genç yaşında, bu kadar olgunluk gösteren şair, ömrünün üçte ikisini halktan kaçarak, kimseyle konuşup görüşmeyerek geçirmiştir. Gâlibâ iyi de etmiştir!

Tevhîd-i Bârî Teâlâ

Hamd ana kim uyûbi sâtirdür

Şükr ana kim zünûbi gâfirdür

Kimini zer bigi azîz eyler

Gayrden kadrini temîz eyler

Kimini seng bigi hâr ider

Ger güher olsa hâksâr ider

Hâki geh kâmiyâ-yı izzet ider

Ceh zer-i nâbî hâke zillet ider

5. Nukreyi rû-sefid iden oldur

Gül-i bâg-i ümîd iden oldur

Meheki ol siyâh-rû itdi

Ayb-gû kıldı ayb-cû itdi

Ayb-cû sanma pârsâ kıldı

90a

Merd-i Hak-bîn ü Hak-nümâ kildi
 Ger zer-i âfitâb u nukre-i mâh
 Hirmen-i kudretinde deste-i kâh
 Zer-i sâmit anı ider tesbih
 Depret ey dil kanı zebân-ı fasih
 Na't-i Rasûl

10.

Olsa mu'ciz-nümâ n'ola nâmem
 Cün yazar na't-i Ahmedî hâmem
 Zer-i hursid hâkdür gâhî
 Nukra-i mâh zerre-i râhî
 Zer-i encüm ana bir avuc hâk
 Sîm-i eflâk hûşe-i hâşak
 Bâg-ı kadrinde hâk ile yekşân
 Zer-i encüm nite ki berg-i hazân
 Asitânında nakd-i sîm-i nâb
 Hâk-âlûde san ki katre-i âb

15.

Mehek-i sünneti ider izhâr
 Zer bigi her ki ola temâm-ayâr
 Oldı sâhib-ayâr şer-i Hudâ
 Tâ ki sîm-i dalâl ü zerr-i hûdâ
 Gayrdan her birisi bula temîz
 Ola biri hakîr ü biri azîz
 Zer-i ihlâsdan nükûd-i riyâ
 Mehek-i sünnetinde oldı cüdâ
 Çünki ol dînde ihtimâm itdi
 Bize zîb-i zeri harâm itdi

20.

Sîm ü zerdür didi çü hîlye-i zen
 Merd isen ey gönül elün çekerse
 Her nefes rûhuna selâm olsun
 Salevât-ı ale'd-devâm olsun
 Hem mühâcirlerle vü ensâra
 Aline çâr-yâr u ebrâra

Pend

Ey gönül tâlib-i hakîkat ol
 Sâlik-i meslek-i şerî'at ol

- Mürşidüm nûr-i pîr-i işk olsun
 Meslekün müstenir-i işk olsun
25. Tâ ki yirün hazır iken ola evc
 Bahre nûr ura hâtrîndaki mevc
- 90b Ehl-i dil hıdmetine tâlib ol
 Kesb-i fazl u kemâle râğıb ol
 Hakkı görürken itme bâtila meyl
 Nâkisa bakma eyle kâmile meyl
 Hak sözi kanda olsa gûş eyle
 Zehr ise şehd bigi nûş eyle
 Zâhir-i hâlden geçüp pâk ol
 Ehl-i bâtin eşigine hâk o!
30. Bir mesel geldi yâduma gûş it
 Mey-i nâb-i nasîhati nûş it
 Râvi-i nükte-dân u ehl-i nazar
 Şöyle nakl eyledi ki Nukre vü Zer
 Dergah-i şehriyâra vardılar
 Yani sâhib-ayâra vardılar
 Yüz yire kodular şeh öninde
 Dökdiler encümi meh öninde
 Didiler pâdişâhumuzsun sen
 Mültecâmuz penâhumuzsun sen
35. Geldük ahvâlümüz hikâyet için
 Devlet eşigine şikâyet için
 Zer didi ben ki ruy-i zerdüm var
 Âşıkum dilde dâg-i derd üm var
 Çehre-i aşıkun nûmînesiyem
 Ol gülün berk-i zerd-gûnesiyem
 Nergis-i bûstân-ı temkînem
 Fi'l-mesel dâde-i cihân-bînem
 Âsumân-ı ma'îset ahteriyem
 Gûiyâ âfitâb-ı hâveriyem
40. Bir siyeh-pûş var katı gammâz
 İslî ifşâ-yı ayb u keşf-i râz
 Hem siyeh-rûy hem siyeh-dildür
 Nakd-i kâlbî tolu gûş u gıldür

Gerçek dervîşdür velî kallâş
 Kime ugrasa aybin eyler fâş
 Merd-i hâsid bigi dürüst ü haşin
 Düşmemiş çehresine pertev-i dûn
 Bir kara yüzlüdür Mehek nâmı
 Zişt zakkâfma benzer endâmi
 Bunca fazl u fezâyilüm görmez
 Aybumı yüzüme urur turmaz
 Nukre didi ki rû-sefîdem ben
 Semen-i gülşen-i ümîdem ben
 Zînet-i gülbüñ-i ümîd benem
 Ol çemende gül-i sefîd benem
 Hûblar dâmenine dest-resem
 Âşika dest-gîrî mültemesem
 Tayîr-i vuslat-i dil-ârâma
 Dâne ben olicak düşer dâma
 Çün ki yüzüm ag alnum açukdur
 Düşmenüm az u dôstum çokdur
 Benem ol şâhid-i sefîd-izâr
 Kerem evcinde kevkeb-i seyyâr
 K'oldı vuslum nihâyet-i âmâl
 Mâye-i izz ü vâye-i ikbâl
 Bir siyeh-pûş vardur adı Mehek
 Adı levh-i vücfûddan ola hak
 Bunca fazl u kemâlümi görmez
 Izz ü câh u celâlümi görmez
 Zerdece aybum olsa eyler fâş
 Gün bigi rûşen eyler ol kallâş
 Yüz kemâlüüm görüp ider pinhân
 Zâhir eyler bulursa bir noksân
 Gözüm agardı giryeden ey şâh
 Ol kara yüzlünün elinden âh
 Şâh çün kim bu zulmi gûş itdi
 Gazabından hurûş u cûş itdi
 Emr kıldı ki hâzır eylediler
 Meclis-i şâha nâzır eylediler

45.

91a

50.

55.

60. Didi ol pâdişâh-i rûşen-rây
 K'ey siyeh-pûş merd-i tîre-likây
 Şeb-revâne kabâya düşmişsin
 Düzd-veş tîre râya düşmişsin
 Niçün ifşâ-yı ayb eylersin
 Keşf-i esrâr-i gayb eylersin
 Mû-sefîdi riâyet itmezsin
 Sûrh-rûya himâyet itmezsin
 Çün Mehek bu hitâbı gûş itdi
 Nîş-i telh-i itâbı nûş itdi
65. Didi ey pâdişâh-i pâk-gûher
 Sîm ü Zer işigünde hâk meh der
 Adlün âvâzesinden ey şeh-i dîn
 Tâs-i sîmîn-i çarha irdi tanîn
 Bir kara yüzlü nâ-tüvânem ben
 Bende-i hâk-i âsitânem ben
 Rûz-i fitratda emr-i "Kün fe-yekûn"
 Egnüme saldı kisvet-i şeb-gûn
 Ka'be örtüsü çün libâsumdur
 Kisvet-i evvel-i pelâsumdur
70. Hacerü'l-Esved oldi nâm bana
 Bu kadar yiter ihtirâm bana
 Hüsün-i sûret degül kişide kemâl
 Hüsün-i sîretdür asl-i hüsün ü cemâl
 Çün siyeh-pûşlukda ârum yok
 Her ne dirlerse inkisârum yok
 Merd-i Hak-bîn ü Hak-nûmâyam ben
 Günc-i uzletde pârsâyam ben
 Her azizün ki nakdi hâlis ola
 Mehek ana gulâm-i muhlis ola
75. Sîm ü Zer ger ola temâm-ayâr
 Hiç irür mi Mehekden ana gubâr
 Şâh gördü Mehekki sâdikdur
 Her sözü hikmete muvâfîkdur
 Bildi kim Sîm ü Zer ider tezvîr
 Emr kıldı ki ideler teşhîr

- İkisinin şehrde idüp rüsvâ
Basdular her birisine tamgâ
Kıl CELİLİ hikâyeti âhr
İtme bâtin rumûzunu zâhir
80. Sûret oldı avâma nakş-i berûn
Manî-i hâsi aular ehl-i derûn
Çünkü ma'lûmdur kamu tafsîl
Hâcet olmaz ki idesin temsîl
Merd isen kendü sözünün eri ol
Zen-i dînyâdan el çeküp berî ol
Nukre-veş her ki kalbi sağ degûl
Mehek-i dînde yüzü ağ degûl
Pâk ol dîn yolunda Zer bigi
Tâ safâ bulasın güher bigi
- 92a 85. Menzilün ola bâg u gülşen-i kuds
Manzarun ola serv ü sâsen-i kuds
Ola pervâz-gâhun evc-i felek
Kemterîn saydum ola fevc-i melek
Buldi itmâm çün MEHEK-NÂME
Sehvüme afv eliyle çek hâme

x x x